

‘हुंडा एक सामाजिक समस्या व उपाय योजना’

प्रा.डॉ. विलास भगवानराव भिल्लारे

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,

कला व विज्ञान महाविद्यालय,

चौसाळा, ता. जि. बीड.

प्रस्तावना :-

आज भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये अनेक वर्षांपासून समाज घातक अनिष्ट अशा प्रथा आणि परंपरा असल्यामुळे त्याचा समाज जीवनावर विपरीत परिणाम होताना आपणास दिसून येत आहे. त्यातील एक समाज घातक प्रथा म्हणून ‘हुंडा’ या प्रथेकडे पाहता येईल. सर्व समाज व जातीमध्ये किंवा प्रत्येक धर्मात हुंडा दिला जातो आणि घेतला जातो. ही पद्धत अगदी प्राचीन काळापासून भारतात चालत आलेली आहे. वेद उपनिषेधामध्ये व देवदेवतांच्या आणि राजकुमारांच्या विवादामध्ये सुद्धा मौल्यवान वस्तू भेट दिल्याचे आढळून येते किंवा तसा उल्लेख प्राचीन लिखानामध्ये सापडतो.

आज समाजात हुंडा देणे घेणे ही सामाजिक प्रतिष्ठेचे मानले जाऊ लागले. कालांतराने वरिष्ठ समाजाकडून कनिष्ठ समाजाकडे ही प्रथा संक्रमित होऊ लागल्याचे आपणास दिसून येत आहे.

संशोधन विधान :- हुंडा एक सामाजिक समस्या आणि बदलता दृष्टिकोण एक समाजशास्त्रीय अभ्यास.

उद्दिष्टे :-

१. हुंडा या अनिष्ट प्रथेचे स्वरूप समजून घेणे.
२. हुंडयाच्या वाढत्या प्रमाणाचे कारणे व परिणाम यांचा अभ्यास करणे.
३. समाजाचा हुंडयाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण अभ्यासणे.
४. समाज जीवनावर होणाऱ्या दूष्परिणामांचा सखोल अभ्यास करणे.
५. हुंडा देणार नाही व घेणार नाही या विचाराचा समाज व्यवस्थेत जागर निर्माण करणे.

हुंडा पद्धतीचे सविस्तर विवेचन :-

हुंडा ही एक वधू पक्षाकडून वर पक्षाकडे दिली वा घेतली जाणारी निश्चित स्वरूपाची भेट असून याची पूर्तता नाही झाली तर विवाह विधी पार पडत नाहीत. आज ही प्रथा एक प्रकारे विवाहातील वराची किंमतच ठरवत असून समाजामध्ये आर्थिकदृष्ट्या गरीब असणाऱ्या कुटुंबातील मुलामुलींच्या विवाहासाठी ही प्रथा जीवघेणी ठरत आहे. त्यामुळे योग्यवेळी योग्य वयात लग्न न होणे, समाजामध्ये व्याभीचाराचे प्रमाण वाढण्याचा संभाव्य धोका होवू शकतो. ऐपत नसताना कर्ज काढून मुलींचे लग्न करणे, पुन्हा कर्जबाजारी होवून अनेक कुटुंब रसातळाला जातात. परिणामी घर, जमीन, सोने, नाणे विकण्याची वेळ त्यांच्यावर येते. विवाहामध्ये ठरलेल्या हुंडयाची वा वस्तू देण्यास विलंब झाला तर मुलीचा अमानुष छळ केला जातो. अपमानकारक वागवणे, उपाशी ठेवणे, विनाकारण चारित्र्यावर संशय घेणे, असे प्रसंग काही दोष नसताना मुलींवर सतत येत असतात.

हुंडा या प्रथेमुळे विनाकारण समाजामध्ये मुलींच्या जन्मावरच प्रश्नचिन्ह निर्माण होवून गर्भपातासारखे घृणास्पद कृत्ये समाजामध्ये केले जातात. म्हणजेच मुलीला जन्मापासूनच रोखले जाते. मुलगी जन्माला येणे म्हणजे एक प्रकारे कुटुंबावर संकटच ओढावले असे मानले जाते. मुलगी कुटुंबात जन्म घेणे म्हणजे एक प्रकारे आपत्तीच किंवा पूर्वी जन्मीचे पापच आहे असे समजणे. आज सुद्धा समाज स्त्रीकडे उपभोग्य वस्तू म्हणूनच पाहत आला आहे. तसेच ही समाजाची वृत्तीच मूळामध्ये स्त्री-पुरुष समानतेसाठी घातक ठरत आहे. समाज नेहमी स्त्रीला कनिष्ठच मानत आला आहे. समाजात तिचे दुय्यम स्थान असल्यामुळे तिची वेळो वेळी अवहेलना होत आहे.

भारताच्या प्राचीन इतिहासाकडे आपण सूक्ष्मपणे पाहिले तर स्त्रीला मानाचे स्थान होते व स्त्रीमध्ये देवी देवतांचा अंश आहे असे समजून समाज तिची पुजा केली जात असे. पण काळाच्या ओघामध्ये भारतीय स्त्री-जीवनाला दास्यत्व प्राप्त झाले. स्त्रियांचे जीवन विविध समस्यांनी ग्रासले गेले आहे, एकंदरीत आपणाला असे दिसून येते. त्यापैकीच हुंडा ही एक भीषण व स्त्रियांचे जीवन उद्ध्वस्त करणारी सामाजिक समस्या असून तिचे स्वरूप आज दिवसेंदिवस गंभीर बनत चाललेले दिसते. सामाजिक प्रतिष्ठा म्हणून ही प्रथा रुढ झाली व आज हीच प्रथा सामाजिक समस्या म्हणून भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये सर्वत्र दिसून येत आहे.

हुंडा पद्धतीची प्रमुख काही कारणे :-

भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये हुंडा ही अनिष्टा प्रथा रुजण्याची आणि झपाटयाने वाढण्याची काही कारणे आहेत. ते अभ्यासणे तितकेच महत्त्वाचे आहेत. त्यापैकी काही प्रमुख कारणे पुढीलप्रमाणे-

१. सामाजिक प्रतिष्ठेसाठी :-

हुंडा देणे आणि घेणे हे सामाजिक प्रतिष्ठेचे लक्षण मानले जात असल्यामुळे जास्त हुंडा घेणे किंवा देणे म्हणजे प्रतिष्ठित व कमी हुंडा दिला वा घेतला तर ते कुटुंब कमी प्रतिष्ठित हा समज सर्वत्र पसरला होता. म्हणजे मोठेपणाची खोटी प्रतिष्ठा हे एक प्रमुख कारण होय.

२. समाज मान्य मार्गाने लौंगिक गरजाची पूर्तता करणे :-

अन्न, वस्त्र व निवारा एवढीच लौंगिक गरजही महत्त्वाची असून या गरजेची पूर्तता करण्यासाठी समाज मान्य मार्ग म्हणजे विवाह अपत्य प्राप्ती होवून वंश वाढवणे, कुटुंबाचे व समाजाचे सातत्य टिकवणे ही प्रत्येकाची जबाबदारी असल्यामुळे विवाहाचा हा राजमार्ग अनिवार्य ठरलेला आहे.

३. सामाजिक प्रथा :-

हिंदूच्या धर्मशास्त्रातील विविध उदाहरणावरून प्रत्येक आई वडिलांनी आपल्या मुलींवरील प्रेमापोटी ठराविक वस्तूंची भेट विवाहप्रसंगी दिले जातात किंवा मौल्यवान दागिणे, अलंकार, संपत्ती विवाहात देण्याच्या पद्धतीमुळे कालांतराने याला अनन्य साधारण महत्त्व प्राप्त झाले आहे, हे ही एक कारण मानले जात आहे.

४. कुरूप मुली :-

मुलगा गोरा असू किंवा काळा असो पण प्रत्येक मुलाला स्वतःला बायको पाहताना ती सुंदरच असावी अशी अपेक्षा असते. पण या समाजामध्ये कुरूप मुलींचा झालेला जन्म व नंतर कालांतराने आलेले कुरूपत्व; किंवा व्यंग झाकण्यासाठी अमाप पौशाच्या स्वरूपात हुंडा दिला जातो.

५. वडीलांच्या संपत्तीत मुलींचा वाटा :-

प्रचलित १९५६ च्या हिंदू वारसा हक्काच्या कायद्याने मुलीला तिच्या वडीलांच्या मालमत्तेत मुलाप्रमाणे समान अधिकार व हक्क आहे. त्यामुळे संपत्ती तिच्या नंतर नावे करणे किंवा विवाहाच्या पूर्वीच त्यावर खर्च करणे असा एक विचार समाजामध्ये होता. त्यामुळे हुंडा प्रथेत वाढ झाली असे म्हणता येईल.

६. कर्जबाजारीपणा :-

स्वतःच्या मुलींचा संसार सुखी व्हावा यासाठी चांगली आणि श्रीमंत स्थळे मुलीला यावीत म्हणजे आपोआप धनवान किंवा श्रीमंताच्या घरी मुलगी द्यावी म्हणजे ती सुखात राहिल. हा लोकांचा चंगळ वादाचा समज होता. त्यामुळे स्वतःकडे पौसा नसताना सुद्धा शेती, घर विकून कर्ज काढून विवाह करण्याचे प्रमाण जास्त होते व आजही ग्रामीण भागात मोठ्या प्रमाणावर अशा प्रकारे कर्ज काढून विवाह केले जातात.

७. स्त्री-भ्रूणहत्या :-

मुलगी जन्माला आली म्हणजे हुंडयाची तरतूद करावी लागेल. पुन्हा विवाह वेळी मोठा खर्च होईल अशी धारणा समाजाची होती. त्यामुळे त्या मुलीचा जन्म होण्या आधीच तिची गर्भामध्ये (गर्भपात) करून हत्या केल्या जात होत्या. मुलगा म्हणजे वंशाचा दिवा असून तोच वृद्धपकाळात आपला आधार आहे. मुलगी काय दुसऱ्याच्या घरचा वंश वाढवणार असा एक विचार समाजात प्रचलित होतो.

८. वाढता हव्यास :-

श्रीमंत आणि देखना जावई वा पती मुलीस मिळवण्याचा हव्यास हा श्रीमंतापासून ते गरीबापर्यंत सर्वत्र आपणाला दिसून येतो. त्यामुळे हुंडयाच्या रक्कमेत मोठया प्रमाणात वाढ केल्यामुळे आपणास मनपसंद जावई मिळेल. त्यासाठी हुंडा रुपी किंमत मोजण्यास समाज आकर्षिला जात आहे, असे आपणाला सर्वत्र दिसते.

हुंडा बंदीसाठी उपाय योजना :-

आपल्या देशाच्या संविधानामध्ये स्त्री आणि पुरुष समानता असून सुद्धा स्त्रीकडे आजही समाज उपभोग्य वस्तू म्हणून पाहत आहे. पुरुष प्रधान संस्कृती मध्ये स्त्रियांचे असणारे दुय्यम स्थान हेच तर खरे स्त्री जीवनापुढील भीषण आणि भयावह संकट आहे. त्यातूनच विविध प्रकारच्या समस्यांना स्त्रियांना तोंड द्यावे लागत आहे. हुंडा यासारख्या अनिष्ट प्रथेचे समूह उच्चाटन करण्यासाठी ठोस असे कृतीशिल कार्यक्रम प्रत्यक्षात राबवावे लागतील. सामाजिक सुधारकांचे मार्गदर्शन आणि कठोर कायद्यांची अंमलबजावणी करावी लागेल. म्हणजेच ही प्रथा १००५ बंद होणार नाही पण आपणास त्याची तीव्रता कमी करण्यास मदत होईल. काही प्रमुख उपाययोजना पुढील प्रमाणे आहेत-

१. हुंडा बंदी कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी :-

भारतामध्ये ३० मे १९६१ रोजी भारत सरकारने हुंडा बंदी कायदा केला. ०२ ऑक्टोबर १९८५-८६ त्यामध्ये सुधारणा करून अंमलबजावणी केली. गुन्हेगाराला ५ वर्षांचा सक्षम कारावास व १५००० रु. दंड आकारण्यात आला. पण प्रत्यक्ष हुंडा बंदी असून सुद्धा हे व्यवहार आज सर्रास गुप्तपणे होत असल्याचे आपल्या लक्षात येते. त्यामुळे कायद्याची अंमलबजावणी करता येत नाही. हुंडा देणारा व घेणारा हुंडयाची रक्कम गुप्तपणे घेतो. त्यामुळे या गोष्टी लिखित स्वरूप नसतात व परिणामी कायद्याच्या कक्षेतून अशा प्रकारच्या गुन्हेगारांची आपोआप सुटका होते हे खरे दुर्दैव आहे.

२. मुली/मुलींना जीवनाचा जोडीदार निवडीचे स्वातंत्र्य देणे :-

अनेक ठिकाणी मुला-मुलीसाठी आई वडीलच जोडीदार निवडतात. पूर्वी तर हे प्रमाण खुप मोठे होते. जर जोडीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य मुलांना दिले तर स्वतःच्या भविष्याचा विचार करून ते योग्य निर्णय घेतील. त्यामुळे हुंडयाचा प्रश्नच निर्माण होणार नाही.

३. हुंडा विरोधी चळवळ :-

समाजातील विविध सेवाभावी संस्था व महिला संघटनाने पुढाकार घेवून हुंडा विरोधी चळवळ उभी करून समाज जागृती करावी. मी स्वतः हुंडा घेणार नाही व हुंडा देणार नाही अशी प्रबोधनाच्या माध्यमातून युवक व युवतींची मानसिक स्थिती तयार करावी लागेल किंवा तशी शपथ घ्यावी लागेल.

४. आंतरजातीय व आंतरधर्मीय विवाहांना प्रोत्साहन देणे :-

मर्यादित समाजातून विवाहाचा जोडीदार निवडतांना काही मर्यादा येतात. क्षेत्र मर्यादित असते, शोध मोहिमेसाठी स्पर्धा करावी लागते, पारंपारिक समाजामध्ये समाज बंधने खुप होती. जोडीदार हा स्वतःच्या जातीतीलच निवडावा लागत असे. समाजाने आंतरजातीय विवाहाचा बदलता दृष्टिकोण स्विकारून या विवाहाला प्रोत्साहन दिले पाहिजे. भविष्यात मुले मुली स्वतःच्या भवितव्याचा विचार करून स्वतःच्या जोडीदार स्वतः निवडतील. त्यामुळे हुंडयाचा प्रश्नच उद्भवणार नाही.

५. प्रेम विवाहाचे समर्थन करावे :-

उच्च शिक्षण, नौकरी व व्यवसायाच्या माध्यमातून घराबाहेर पडलेल्या मुलामुलीचे प्रेम संबंध जुळून येतात व त्याचे रुपांतर विवाहात होत असेल तर जातीपातीचा विचार न करता त्यांना जोडीदार निवडीचे स्वातंत्र्य द्यावे. असे झालेले विवाह कुटुंबाने व समाजाने स्विकारावेत. त्यांना जातीतून बहिष्कृत करण्याचे कृत्य करून नयेत व अशा प्रेम विवाहास प्रोत्साहन द्यावे.

सारांश :-

हुंडा ही भारतात प्राचीन काळापासूनची परंपरा असून कोणत्या न कोणत्या भारतीयामध्ये सर्वत्र जातीधर्मांमध्ये अस्तित्वात होती. पुढे काळाच्या ओघात या समस्येने तीव्र स्वरूप धारण केले व ती एक गंभीर

सामाजिक समस्या बनली. तिचे निर्मूलन होण्यासाठी केवळ कायदे करून चालणार नाही तर समाजाची मानसिकता बदलणे गरजेचे आहे. जोपर्यंत यात बदल होणार नाही तो पर्यंत कायदे निष्फळ ठरतील. म्हणून शासन व सेवाभावी संस्थांनी जनजागरण अभियान राबवावे व कायद्याची कायमस्वरूपी कठोर अंमलबजावणी करणे खरोखर गरजेचे आहे असे मला वाटते.

निष्कर्ष :-

१. हुंडा ही प्रथा भारतात प्राचीन काळापासून अस्तित्वात आहे असे दिसून आले.
२. हुंडयाच्या वाढत्या प्रमाणामुळे हुंडा बळी, स्त्री-भ्रूणहत्या, आत्महत्या या सारख्या अनेक समस्यांचा जन्म झाला आहे.
३. खज्या अर्थाने २००५ नंतर हुंडयाचे प्रमाण प्रचंड वाढल्याचे दिसून येत आहे.

संदर्भ :-

१. काळदाते सुधाताई (२००५) - भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या - विद्या बुक्स पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
२. डॉ. दा.धो. काचोळे (२००५) - भारतीय समाज प्रश्न आणि समस्या - विद्या बुक्स पब्लिकेशन, औरंगाबाद.
३. अशोक गोरे (२०१५) - भारतीय सामाजिक समस्या - विद्या बुक्स, औरंगाबाद.
४. इंटरनेट, विकीपिडीया, दैनिके, मासिके.

